

Čebelarska zveza Slovenije
Komisija UO ČZS za alternativne opraševalce
Brdo pri Lukovici

Dogodki iz življenja čmrljev in čebel samotark

Zvezek 2, Leto 2011



Foto: Franc Ovsec

UVODNIK

Spoštovana bralka, spoštovani bralec!

Bereš drugo številko e-zvezka *Dogodki iz življenja čmrljev in čebel samotark*, ki smo jo letos s svojimi močmi, voljo in zanesenostjo pripravili člani naše komisije. Namen teh zvezkov je, da naše izkušnje, lepa doživetja pa tudi grenka razočaranja ob spremljanju dogajanj v naravi z našimi čmrlji, posredujemo drugim ljubiteljem narave in tudi za obujanje spominov nanje v mrzli polovici leta in v naslednjih letih.

Z izdajanjem e-zvezkov, »spominov« v elektronski obliki, je komisija pričela lani, ko smo ob koncu leta s kar nekaj truda oblikovali prvi zvezek. Vsebina je bila še precej skromna in vendar dovolj spodbudna za druge člane in prijatelje komisije, ki so se letos odzvali z zelo lepimi in doživetimi opisi ter, ne da bi se želeli hvaliti, tudi z izredno lepimi ter poučnimi fotografijami. Če bomo zmogli, bomo z delom nadaljevali v naslednjem letu ali pa vsaj vsako drugo ali tretje leto. Prav je, da med nami ne potekajo le ustni pogovori, ki so sicer najbolj prijetni in neposredni, vendar so kratkega veka pomnjenja, temveč da o svojem delu pustimo sled tudi na nekem trajnejšem mediju.

Res je, da naša prizadevanja za ohranitev čmrljev v Sloveniji predstavljajo le drobec v sklopu vseh znanih prizadevanj osveščenih ljudi in družb za ohranitev žive, vsaj delno neokrnjene narave, ki se vedno bolj krči zaradi vse agresivnejših posegov človeka vanjo. Toda tudi ta drobec je pomemben, zato smo dolžni, da s potrebnimi in možnimi različnimi aktivnostmi, tudi izdajanjem e-zvezkov, nadaljujemo.

Janez Grad

(predsednik komisije)

KAZALO

Janez Grad	Moja doživetja s čmrlji v letu 2011	3
Danilo Bevk	Reportaža	6
Jurij Nabergoj	Poročila o gojenju čmrljev v letu 2011	7
Vanda Vremšak-Richter	Poletna zgodba o čmrljih z Gerbičeve 11 v Ljubljani	8
Štefan Kutoš	Čmrlji za pokušino	8
Franc Ovsec	Čmrlji naši dobri sosede	10
Milan Gabrič	Travnik pod Lisco	12
Boštjan in Metka Roblek	Čmrljarjenje v letu 2010 in 2011	12
Joža Pavlič	Čmrlji – najbolj ogrožene koristne žuželke	13

Zbral: dr. Janez Grad, janez.grad@siol.com

Uredil: Danilo Bevk, danilo.bevk@gmail.com

Besedila prispevkov niso lektorirana in recenzirana.

MOJA DOŽIVETJA S ČMRLJI V LETU 2011

Janez Grad, Petelinje

V letu 2011 sem s čmrlji doživel mnogo lepega pa tudi precej grenkih trenutkov in razočaranj. Čmrlji imajo pač številne sovražnike tako s področja drugih živali kot tudi vremena in za povrh še človeka. Zato ni čudno, da se njihovo število v prosti naravi, predvsem gledano z vidika vseh v Sloveniji živečih vrst, zelo hitro manjša. Ker so se določene vrste tudi v današnjih, bolj in bolj neprijaznih okoliščinah kar dobro umestile v osiromašeno okolico, nevešči opazovalec niti ne opazi, da so določene vrste na pragu izumrtja. Ob vsem tem se zato ljubitelji čmrljev še bolj razveselimo vsakega srečanja z veselo brenčečimi pridnimi oprasevalci in razmišljamo, kako jim čim bolj pomagati v neenakopravnem boju za obstanek.

Kar precej časa sem posvetil opazovanju čmrljev po travnikih, vrtovih, celo v hiši in seveda v čmrljaki pri meni doma in pri ČZS na Brdu pri Lukovici. Svoja opažanja predstavljam v *Preglednici 1* in *Preglednici 2*. Zapomnil sem si nekaj najbolj prijetnih doživetij in presenečenj, na primer:

- Na travniku v Kamnici sem našel kar 4 gnezda *B. lucorum*, gnezdo *B. argillaceus*, 2 gnezdi *B. humilis* in še gnezdo *B. sylvarum*. Za čuda pa letos tam ni bilo nobenega gnezda *B. lapidarius*, ki so druga leta bila. Tudi sicer letos nisem videl večjega števila teh čmrljev. Na travniku ob Savi v Dolskem pa sem hkrati na enem samem mestu našel na cvetlicah kar 2 matice *B. argillaceus*.
- Obisk in razmišljanje o razrešitvi »problema«, na domu gospe Vande Vremšak- Richter v Ljubljani, ki je nastal, ker so se ose in čmrlji *B. lapidarius* naselili za stropom sobe in prestrašili gospo.
- Ogled travnika v Kamniški Bistrici, kjer sem videl in fotografiral večje število črno-rdeče različice čmrljev *B. soroeensis*, *Slika 1*.



Slika 1: Samček črno-rdeče različice čmrljev *B. soroeensis*, Kamniška Bistrica, 31. 8. 2011.

- Dogodka, ko sta se speta vrnila v panj matica in samček, enkrat parček *B. hypnorum* in enkrat parček *B. humilis*.
- Obisk pri ljubitelju narave in čmrljev g. Milanu Gabriču na njegovem vikendu v Orešju nad Sevnico, pod Lisco, kjer sem preiskal okoliške travnike.
- Moj, kar tako, nepovabljen in nenapovedan obisk čebelarstva Troha na Babnem polju, kjer imajo velik čebelnjak, ki je le okrog 15 m oddaljen od vremenske hišice, kjer naši vremenarji običajno izmerijo eno najnižjih temperatur v Sloveniji. Na cvetlični gredi ob hiši, veliki približno 2m x 3m, polni oranžno cvetočih kapucink, pa so me, glede na pozen datum, izredno razveselili 3 hitro se spreletavajoči čmrlji, mlada matica *B. lucorum* in dve delavki, glej *Preglednico 1*. Delavka *B. hortorum* je morala biti že potomka letos izglele matice; medicino je srkala tako, da je zlezla v cvetove in jih s tem oprasevala. Črn čmrlj s čokoladnooranžnim zadkom, verjetno *Alpigenobombus wurfleini mastrucatus* (nem.: Bergwaldhummel), pa je dosledno srkal medicino od strani, pri dnu cveta, ne da bi cvetove opraseval, *Slika 3*.



Slika 3: Delavka, verjetno *B. wurfleini mastrucatus* na cvetu kapucinke na Babnem polju, 27. 9. 2011.



Slika 2: Delavka črno-rumeno-bele različice čmrljev *B.soroeensis* (morda *B.terrestris*), Petelinje, 10. 10. 2011.

- Povabilo čebelarja Marjana Jemca iz Kamnice, naj ogrebe gnezdo čmrljev na skladovnici drv ob vrtni lopi, ki jih je hotel odstraniti. Zelo sem se začudil, ker so bili v gnezdu rjavi čmrlji *B. pascuorum* in mlada črno-rdeča matica *B. lapidarius*. Čmrlji so bili podhlajeni in so se težko premikali, saj je bil že 21. oktober. Ne razumem, kako so se različni čmrlji znašli v enem gnezdu. Bom moral še ugotoviti, če ni g. Jemec že prej kaj prekladal tam okrog, našel dve gnezdi in ju enostavno zmetal skupaj.
- Najdba od mraza otrple črno-rumeno-bele delavke *B. soroeensis* (*B. terrestris*?) na kamnitem balkonu mojega doma, 10.10.2011, katere fotografija je na *Sliki 2*.

Seveda pa je bilo tudi kar nekaj težav z gojenjem čmrljev. Poletje je bilo nekaj časa izredno vroče in suho, kar je povzročilo pomanjkanje medicine v cvetju, morda pa je bil to tudi vzrok za živahno delovanje voščenih vešč, ki so napadle več družin različnih vrst čmrljev, tako doma kot tudi na Brdu (*B. lapidarius*). Menim, da tudi zaradi izredno sušnega marca matice, ki gradijo gnezda v zemlji (*B. hortorum*, *lucorum* in *terrestris*) niso sprejele panjev za svoj dom. Jaz nisem imel nobenega uspeha z njimi.

Od ostalih dogodkov in mojih dejavnosti omenjam še pisanje prispevkov o čmrljih v Slovenskem čebelarju in Občinskih novicah občine Dol pri Ljubljani, ter razstavljanje fotografij in panjev za čmrlje v okviru stojnice ČD Dolsko na sejmu v Senožetih, občina Dol pri Ljubljani. Na domu pa sem imel tudi več obiskov različnih ljubiteljev čmrljev, obisk prorektorja Univerze v Ljubljani prof. dr. Andreja Kovačiča z družino in prijatelji, ter obisk skupine skavtov iz občine Dol pri Ljubljani pod vodstvom gospe Nataše Polanec..

Preglednica 1: Datumi opazovanja čmrljev v letu 2011, mesta (kraji) opazovanja in zapažene vrste čmrljev na okoliških travnikih (oznaka »x«).

Datum	Kraj opazovanja	B.: la	ru	xx	yy	so1	so2	tt	ho	lu/te	pa	hu	sy	pr	hy	wu	ar
15.03. – 10.10.	Petelinje (Dol pri Ljubljani)	x	x				x(?)		x	x	x	x	x	x	x		x
07.04. – 25.09.	Kamnica/Osredke (Dol pri Ljubljani)	x	x							x	x	x	x	x			x
25.04. – 10.09.	Dolsko: vas, travnik ob Savi (Dol pri Ljubljani)	x								x	x	x	x		x		x
05.04., 26.05. 12.09.	Ljubljana-Vič	x	x							x	x						
05.05. – 10.09.	Brdo pri Lukovici (čmrljak ČZS)	x							x		x	x				x	
09.07., 31.08.	Kamniška Bistrica	x			x	x		x		x	x						
17.07.	Jezersko		x		x					x	x	x			x	x	
12.08.	Dražgoše			x	x	x				x	x	x					
14.08.	Orešje nad Sevnico				x					x	x	x	x				
04.09.	Runarsko/Nova vas (Bloška planota)	x									x	x	x				
27.09.	Babno polje: čebelarstvo Troha								x	x						x	

Opombe:

1. Ker čmrlje *B. lu.* in *B. te.* v naravi medsebojno težko razlikujemo, sem možnost medsebojne zamenjave nakazal z znakom poševne črte med imenoma čmrljev.
2. Čmrlje *B. so1* sem našel v Kamniški Bistrici le na travniku ob gostišču Pri Juriju, otrplo delavko *B. so2* (verjetno) pa sem našel na balkonu domače hiše v Petelinjah.

Legenda:

- B. pr.* ... *Bombus pratorum* - pomladanski zemeljski čmrlj,
B. te. ... *B. terrestris* - temni zemeljski čmrlj,
B. lu. ... *B. lucorum* - svetli zemeljski čmrlj,
B. ho. ... *B. hortorum* - vrtni zemeljski čmrlj,
B. ar. ... *B. argillaceus* - temnokrili zemeljski čmrlj,
B. la. ... *B. lapidarius* - veliki črno-rdeči čmrlj,
B. hy. ... *B. hypnorum* - drevesni čmrlj,
B. pa. ... *B. pascuorum* - rjavi čmrlj,
B. hu. ... *B. humilis* - travniški čmrlj,
B. sy. ... *B. sylvarum* - sivi čmrlj,
B. ru. ... *B. ruderarius* - mali črno-rdeči čmrlj,
B. xx. ... »*B. la.*« z motnosivobelim zadkom,
B. yy. ... »*B. la.*« z oranžnim zadkom,
B. so1. ... *B. soroeensis* - črno-rdeči samček z rumenim šopkom dlačic na straneh oprsja,
B. so2. ... *B. soroeensis* – črno-rumeno-bela delavka s prekinjenim rumenim pasom na zadku,
B. tt. ... »*B. la.*« z rumenim trakom dlačic na temenu oprsja.
B. wu. ... *B. wurfleini mastrucatus* – črn čmrlj s čokoladnooranžnim zadkom.

Preglednica 2: Naseljeni čmrlji v čmrljaku v Petelinjah v letu 2011.

Vrsta	Št. matic	Št. družin z delavkami	Št. družin z mladimi maticami
<i>B. hypnorum</i>	4	4	2 (8.6. se vrnila matica s samčkom)
<i>B. pratorum</i>	2	2	2
<i>B. pascuorum</i>	7	6	4
<i>B. hortorum</i>	1	0	0
<i>B. humilis</i> – č	15	11	7 (16.7. se vrnila matica s amčkom)
<i>B. humilis</i> – s	1	0	0
<i>B. lapidarius</i>	1	0	0
skupaj	31	23	15

REPORTAŽA

Danilo Bevk

Prvo julijsko soboto sem se kolegom Evgenom Benedikom odpravil v Ljubno na Gorenjskem. Odločila sva se da končno izpolniva večletno obljubo, da obiščeva čmrljarja Jožeta Pavliča. Nad njegovim prostornim čmrljakom, ki med drugim premore celo posteljo, sva bila takoj navdušena. Prednjo steno z vhodi v panjičke krasi poslikava, ki je najlepša, če jo pogledamo malo bolj od daleč. Ob strani

je v zavetrju in senci postavljena klop, tako da je opazovanje čmrljev res udobno. Panjički na drugi strani stene se odpirajo kot predali. Ker je čmrljev vedno manj in ker njihove družine jeseni odmrejo si je Jože v čmrljaku postavil tudi opazovalni panj s čebelami. Čas pri tem velikem ljubitelju čmrljev in narave ter navdušenem pripovedovalcu je zelo hitro minil. Upam, da se še vrneva.



POROČILO O GOJENJU ČMRLJEV V LETU 2011

Jurij Nabergoj, Ljubljana

Kraj postavitve panjev: Vas Prežganje; n.v. 590 m; v bregu, ki se spušča proti JJZ.

Število postavljenih panjev: 10 trije glineni, šest lesenih – različnih modelov.

Način postavitve: posamično, raztreseni po parceli, eden na drevesu, ostali na tleh – od 10 do 50 cm nad zemljo.

Čmrli so se letos pojavili relativno pozno – prvo matico (*B. pratorum*) sem opazil šele 15. marca, prve *B. hypnorum* in *B. pasquorum* pa šele 27. marca. Zanimivo, da letošnje leto dolgo nisem opazil nobene matice *B. hypnorum*, ki jih je bilo prejšnja leta zelo veliko. Tudi v panj na drevesu, ki je namenjen njim, se nobena matica ni vselila.

Naseljenih panjev je bilo manj kot prejšnje leto – skupno le pet.

Panj 1 – glineni (velika posoda za rože) z leseno streho. 1. aprila sem vstavil matico *B. pratorum*, ki »se je prijela«. Gnezdo je lepo napredovalo, številne delavke so vletale in izletale, toda večdnevna ohladitev z dežjem in notranja toplota sta povzročili preveč vlage v notranjosti, zaradi česar se je pojavila plesen in je gnezdo konec maja propadlo. Panj je imel več navrtanih lukenj za zračenje, vendar to očitno ni zadoščalo. Drugo leto bom ta panj postavil na popolnoma suh prostor – pod streho.

Panj 2 – veliki leseni, samostojeci. Vselila se je matica *B. humilis* in to sama. Mislim sem že, da je panj nenaseljen, potem pa sem opazil »promet« delavk. Gnezdo je lepo živelo vse do srede avgusta, ko so ga uničile vešče.

Panj 3 – glineni (izdelek kiparke M. Smerdu). Panj sem imel pod streho, zavarovan pred dežjem. Matica (neznana vrsta) se je sama naselila in kake štirinajst dni je vletala in izletala. Pozneje pa je nisem več videval. Ko sem odprl panj sem opazil, da je matica zgradila en večji lonček, ki je bil do polovice napolnjen z medicino in nekaj manjših lončkov, ki so bili prazni.

Panj 4 – leseni »standardni« s predprostorom. V ta panj sem prenesel družinico *B. lapidarius*, ki sem jo odkril, ko sem v aprilu odkopaval kompostni kup. Uspelo mi je v panj prenesti satje, matico in vse delavke. Družina je izredno rastla in bilo je užitek opazovati izletanje in priletanje. Ocenjujem, da je bilo na višku v panju več kot 200 osebkov. V juliju sem opazil izletanje prve mlade matice. Pozneje sem naštel, da je bilo mladih matic devet ali deset. V začetku avgusta so panj uničile – vešče. Poskušal sem sicer rešiti, kar se je še rešiti dalo, vendar brez uspeha. Na koncu so v panj vdirale še ose, ki so kradle medicino preostalim čmrlem.

Panj 5 – glineni (izdelek kiparke M. Smerdu - drugi). V ta panj sem prenesel družino *B. pasquorum*, ki se je tudi naselila v kompostnem kupu (drugem kot pod 4. zgoraj). Tudi v tem primeru je bila naselitev uspešna. Pobral sem prav vse osebe. Po nekaj dneh sem panj ponoči preselil v Ljubljano – na vrt privatne hiše v bližini ljubljanske tržnice. Čmrli so lepo sprejeli novo lokacijo in z veseljem sem naslednji dan opazoval, kako izletajo in se tudi vračajo. Verjetno so hrano našli kar na tržnici, pri prodajalkah rož in cvetja, pa tudi na ljubljanskem gradu, ob Ljubljanici oz. po (redkih) vrtovih. Družina v panju je normalno rasla in dočkala svoj konec sredi septembra. Vešče panja v mestu niso našle!



Glineni panj za čmrle - izdelek kiparke Mojce Smerdu.

POLETNA ZGODBA O ČMRLJIH Z GERBIČEVE 11 V LJUBLJANI

Vanda Vremšak-Richter, Ljubljana

Sem vnukinja znanega, že pokojnega slovenskega slikarja in kiparja Toneta Kralja. Živim v hiši, ki si jo je zgradil daljnega leta 1926 in stoji sredi vrta, v katerem so tudi visoke ciprese, smreke, velika lipa, trta in druge rastline. Neke noči sredi junija sem na stropu mansardne spalnice tik ob vratih na balkon zaslišala škrebļanje oz. nekaj takega, kot da bi prasketal ogenj. Ko sem potrkala na strop (knauf, izolacija) se je zaslišalo močno brenčanje vznemirjenih živali. Najprej sem se ustrašila, da so nas zopet obiskali sršeni in ose, saj se vse te živali očitno dobro počutijo v tem okolju. Z balkona sem opazila nad zgornjim delom vrat majhno odprtino in jo začela opazovati. In

res, vsakih 10 minut je ven prilezlo nekaj majhnega in temnega in na moje olajšanje niso bili sršeni. Podnevi je bila nad stropom tišina, če seveda nisem potrkala nanj in s tem povzročila panike, ponoči pa ni bilo miru, kar seveda ni bilo prijetno. V upanju, da gre za čebele ali čmrļje sem na internetu dobila informacije o teh živalih, klicala na čebelarsko zvezo in dobila ime osebe, ki mi bo lahko povedala kaj več - prof. Janeza Grada. Ogledal si je njihovo gnezdo in mi zagotovil, da so čmrļji (Steinhummel) in nas prosil, naj potrpimo do konca avgusta, ko bodo zapustili gnezdo. Tako je tudi bilo. Postajali so vse večji (pravi bombniki) in konec avgusta je bila v gnezdu tišina.

ČMRLJI ZA POKUŠINO

Štefan Kutoš

Torej: če bi spomladi vedel, da bom povabljen k pisanju za glasilo o čmrļjih, bi bil tale prispevek precej drugačen. Tako pa se moram opravičevati že na začetku: nič več kot nekaj vtisov o prvih - v vseh pogledih amaterskih - izkušnjah s čmrļji ne morem ponuditi. Zadev si namreč nisem beležil, ne po datumih in ne recimo po tem, kje in na kateri paši sem videl posamezno vrsto. V meni je bila spomladi le navdušenost in želja, da bi ustvaril kakšen »svoj« panj.



Da se nekateri ukvarjajo s čmrļji, sem vedel že nekaj let, vedel sem za delovanje dr. Grada in minulo zimo sem ga obiskal po službeni dolžnosti - posnela sva

intervju za nacionalni Radio. Oborožen z njegovimi nasveti in predvsem z dragoceno knjigo o čmrļjih sem za začetek s pomočjo strica-čebelarja izdelal dva panjiča. V zgodnji pomladi, že v toplih februarjskih dneh sem začel spremljati prva izletavanja matic.

Naj še geografsko opredelim kraj dogajanja: gre za osrednje Goričko, za (mojo rojstno) vas Peskovci, nm. v. 250-280 m, 10 km od madžarske in 15 km do avstrijske meje. Pri oprezanju za maticami se niti nisem oddaljeval od domačije, gre za kompleks starih gospodarskih poslopij, (tudi drvarnica in šupa) in stanovanjsko hišo, vse skupaj je obdano z mlajšim sadovnjakom, okrasnim vrtom in z zaraščeno hudourniško grapo z raznolikim drevesnim in grmovnim sestojem. Različnih niš in navlake je toliko, da ni nobene potrebe, da bi recimo nastavljal bivališča divjim čebelam. Okolica je kmetijska, dve skrajnosti se kažeta: delno se površine zaraščajo, travnike pa izrazito zgodaj kosijo. V bližini je nekaj njiv, ki niti niso - vsaj po mojem občutku in vedenju - izrazito izpostavljene pesticidom. Vidni pa so znaki vsem znanih procesov: parcele

so današnji veliko večje kot so bile včasih, ni več mejic, ni gruč dreves in visokodebelnih sadovnjakov, melioracije in komasacije so storile svoje. A v celoti vzeto, mislim, da krajina ni do konca degradirana. Prav v neposredni okolici domačije, na vrtu in zlasti v zaraščeni »grabi« s sestoji grmovja in trajnih zelišč, je nedvomno primeren habitat za čmrle. O tem sem se prepričal, ko sem začel zadeve opazovati in sem v posameznih dnevih brez težav ujel matico na vsakih nekaj minut.

Tu pa sem delal napako: nisem upošteval namigov v knjigi in nasveta dr. Grada: lovil sem jih kar po vrsti, ponujale so se mi zlasti matice zemeljskih čmrlejev (*B. terrestris*, *B. lucorum*, *B. hortorum*, tudi *B. sylvarum*, kot sem po fotografijah uspel determinirati sam in s pomočjo dr. Grada). Nisem pa iskal - ali pa ni bilo? – tistih vrst, ki so primerni za panjice. Zadovoljil sem se tistimi, ki so se najpogosteje spreletavale v neposredni bližini. Pravzaprav jih tedaj niti nisem dobro poznal: v knjigi in po skicah so namreč zadeve videti preproste, v praksi pa je, vsaj začetniku, težko na hitro določiti vrsto. Morda bodo izkušnje prinesle svoje.



Moram tudi reči, da sem se s čmrli ukvarjal bolj mimogrede, ob številnih drugih spomladanskih vrtnih in obhišnih delih; sčasoma sem spoznaval, da si je za podrobnejše spoznavanje in uspehe treba vzeti kar precej časa. Poudariti moram, da prihajam domov ob koncih tedna, ukvarjam se z vsemi mogočimi rečmi od sadjarstva dalje in čmrli so bili to pomlad bolj za »povrh«.

Po prvih poskusih sem imel že dobro »tehniko lova«: s prozorno plastično posodo sem matico pokril in jo nato

previdno zajel v plastični etui nalivnega peresa. Bil sem navdušen, a kaj, ko je prav vsaka, potem ko sem vhod panjice po cca 25 minutah odmašil, odletela in se ni vrnila. Če skrajšam: preden sem ugotovil, kaj je narobe in preden mi je gospod Grad še enkrat jasno povedal, da z vsemi vrstami povprek pač ne bo šlo, je bila sezona mimo, pomlad se je prevesila v poletje.



Matice so torej bežale, so se pa različno obnašale: ene so bile ves čas živčne, brenčale so v panjico in so odletele takoj, ko sem odprl izhodno luknjico, druge pa so ostale notri potem še več minut, kar me je navdajalo z lažnim upanjem. V panjico sem jim nastavil kanček z vodo razredčenega medu. Zgodilo se mi je, da sem po nekaj deževnih dneh prišel domov, odprl pokrov in notri našel matico – ki je nato obotavljivo odletela. Verjetno je bila ena od pred tem ujetih, bil sem vesel, a se je potem izkazalo, da se ni naselila, zgolj »zapomnila« si je, kje je dobra hrana in kje je suho tudi v dežju.

Če povzamem po spominu: morda sem srečal letos kakšnih osem različnih vrst, tako rekoč na dvorišču; širše v pokrajino, h gozdnemu robu, kot rečeno, niti nisem šel. Glede košnje: vedno sem za kak dan zamudil s prihodom, tako da morebitnih pokošenih družin nisem zasledil. Kmetu, ki kosi tudi meni, pač ne morem reči, naj z delom počaka do konca tedna, da pridem jaz iz mesta domov.

Spomladi bo bolje in vem, katere matice bom iskal - vsaka šola nekaj stane. Opazoval sem čmrle potem še skozi vse poletje in jesen, nekatere še globoko v jesen (recimo *lapidarius*, *humilis*). Napravil

sem spomladi kar nekaj fotografij - dr. Grad me opozarja, da utegne biti ena prav zanimiva, morda *B. soroensis*. Sam tega seveda nisem opazil – da je ena od svetlih prog na zadku pretrgana, mi ni padlo v oči – ali pa sem mislil, da ni to nič posebnega. (Fotografijo - in še nekaj drugih - prilagam in prepuščam v presojo strokovnjakom. Vse so z vajgelije na dvorišču). Glede fotografiranja še tole: nisem ravno več in ne moreš verjeti, kako hiter je pravzaprav čmrlj. Preden se nastavi avtomatika na mojem Pentaxu, ravno odleti k drugemu cvetu: kar naprej je tiste pol sekunde pred mano.

In še nekaj me je impresioniralo: Štejem se za kar dobrega opazovalca narave – zanima me vse mogoče, hodim naokoli z odprtimi očmi. A nikoli si ne bi mislil, kakšno žuželčje bogastvo se pravzaprav

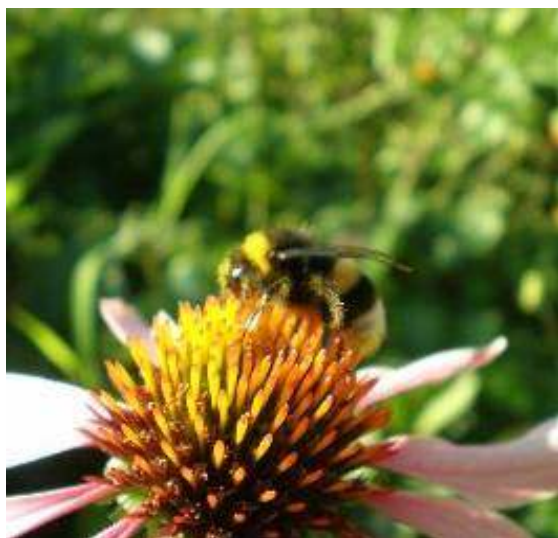
spreletava pred mojim pragom: toliko različnih vrst divjih čebel in drugih krilatih žuželk, kot sem jih videl to pomlad, ko sem pogledoval za čmrlji, tega si res ne bi mislil. Dela in proučevanja - za vrsto let. Spomladi, oboroženi z novim znanjem, nadaljujemo s čmrlji.



ČMRLJI NAŠI DOBRI SOSEDJE

Franc Ovsec, Gorjuša 31, Dob

Čmrlji so mi iz otroških let ostali v spominu kot ljubke žuželke. Odrasli so mi govorili, da ne pikajo in se jih ni treba bati. Meni pa so se prikupili predvsem zato, ker so kot majhne pisane žogice brenčale od cveta na cvet. Spoznanje, da so čmrlji prijazne žuželke, sem prenesel tudi na svoja vnuka. Med ljudmi naše dežele so torej čmrlji eni od najbolj priljubljenih in prepoznavnih žuželk in nisem še srečal človeka, da bi planil po njih podobno kot po muhi ali osi.



Čmrlji so ves čas moji sopotniki na izletih v naravi, travnikih, vrtu, pa tudi na okenskih policah. Zaradi novega načina kmetovanja in onesnaževanja okolja pa je vse manj žuželk opraševalk, med katerimi čmrlji zavzemajo pomembno mesto. Zanimanje za čmrlje se mi je povečalo ob branju članka, ki je omenjal, da v rastlinjakih uporabljajo čmrlje za opraševanje rastlin. Začel sem razmišljati o ideji, da bi vzgojil čmrlje, ki bi v moji okolici pomagali opraševati rastline. O življenju in vzgoji čmrljev pa seveda nisem vedel nič. Naključje je hotelo, da sem ravno v tistem času gledal na televiziji pogovor z prof. dr. Janezom Gradom, malo pozneje pa sem v časopisu bral še intervju. Obakrat je tekel pogovor o čmrljih. To me je tako navdušilo, da sem resneje začel razmišljati o gojenju čmrljev, vendar je še naprej ostala neznanka, kako priti do čmrljev. Rešitev pa je prišla pri drugem neverjetnem naključju. Sredi junija 2010 se je k našemu vikendu blizu Dolskega pripeljal sam g. Janez Grad. Iskal je ogroženo čmrljo družino, za katero mu je povedal sovaščan čebelar. Gospodu Janezu sem pomagal, da sva jo našla in rešila. Med čakanjem na čmrlje – delavke,

ki so bile še na paši, sva se pomenkovala o čmrljih. Omenil sem mu intervju na televiziji in mojo namero, da sem ga želel obiskati, da bi kaj več zvedel o gojitvi čmrljev. Sedaj pa tako naključje, da me kar sam g. Janez Grad obišče. Pogovor je razrešil marsikatero mojo neznanko o gojitvi in »udomačitvi« čmrljev. Dogovorila sva se tudi, da ga obiščem na njegovem domu in da si ogledam panje in čmrljak.



S pridobljenem znanjem sem se v zimskem času lotil izdelave panjev. Prednjo stran sem tudi poslikal z različnimi motivi z akrilnimi barvami. Izdelal sem sedem panjev. Nestrpno sem pričakoval pomlad in prve prebujene matice. Oborožen z znanjem, ki mi ga je prijazno posredoval g. Janez, sem se konec marca in v začetku aprila podal na lov. Prvič sem ujel tri matice, jih namestil v panje v velikem pričakovanju, vendar jim ponujeni dom ni bil všeč. Ponovno sem zaprosil g. Janeza za instruktažo. Dal mi je tudi knjigo, katere soavtor je tudi on : » Čmrlji v Sloveniji – pomembni in ogroženi opraševalci«. Knjiga je pravi učbenik za začetnike. Spomladi sem pogosto šel na lov za maticami kar za mojo hišo na Gorjuši, kjer je gozdiček gabra, ki ga na JV obkroža travnik. Presenečen sem ugotovil, koliko čmrljev se je hranilo na spomladanskih cvetlicah. S pomočjo knjige sem jih tudi prepoznal. Opazil sem svetle zemeljske čmrlje, rjave in sive čmrlje. Primerilo se je, da sem v enem dnevu ujel tudi po deset čmrljev, pa se nobeden ni odločil za ponujeno domovanje. Spoznal sem, da so čmrlji za »udomačevanje« precej nepredvidljivi, izpolnjeni pa morajo biti tudi nekateri pogoji, ki pa jih še ne poznam. Tako mi

letošnjo pomlad ni uspelo vzgojiti nobene čmrlje družine. Preostalo mi je še upanje, da mi uspe v poletnem času najti kakšno družino na travniku. Zaradi intenzivnega kmetovanja v moji okolici pa nisem našel nobene družine. Spraševal sem se tudi, kam so se porazgubile številne matice, ki so spomladi obiskovale cvetlice ob robu gozda za našo hišo. Sem pa v poletnih mesecih večkrat opazoval čmrlje na vrtu, posebno zvesto so obiskovali cvetove sončnic. Uspelo mi je napraviti nekaj bližnjih posnetkov z fotoaparatom. Zadnjega čmrlja sem videl na okenski cvetlici v začetku oktobra. Bil je prav droben, manjši od čebele.



Upam, da mi bo prihodnja pomlad bolj naklonjena in da mi bo uspelo vzgojiti kakšno čmrljo družino. Do takrat pa bom skušal pridobiti še kakšno novo spoznanje o naših dobrih sosedih čmrljih, katerim so naši dedje dali prav prikupna imena: rumenček, rjavček, rdečeritek, ravfenkirer itd.

Zahvaljujem se tudi prof. dr. Janezu Gradu, ki me je večkrat sprejel na svojem domu in mi nesebično posredoval bogato znanje o življenju čmrljev. Podobnih zanesnjakov ne potrebuje le naša domovina, temveč tudi širni svet, kateremu

je potrebno dopovedati, da brez opraševalcev na Zemlji ne bo življenja, brez čmrljev pa ne morejo preživeti samo njim zaupane (prilagojene) rastline. Na tem mestu tudi apel kmetom, da na

travnikih pustijo nekaj kvadratnih metrov nepokošene površine, kjer bodo neovirano rastle travniške rože, v zemlji pa bodo našli zavetje naši čmrlji, ki jih narava in mi tako potrebujemo.

TRAVNIK POD LISCO

Milan Gabrič



TRAVNIK

Površina brez drevja in grmovja. Rastejo le trave. To je travnik. Lepo je hoditi po travnikih, širokem odprtem prostoru in odprtih pogledov.

Travnik pa je tudi življenjska združba rastlin in živali. Na videz brez življenja za ljudi, ki gredo le mimo, na sprehod in ne opazujejo. Večkrat se mi je tako zgodilo. Potem pa sem v prilogi Dela, pred nekaj leti, prebral članek o slovenskih čmrljih. Začel sem opazovati. Bežno sem poznal čmrlje, žuželke podobne čebelam, le da so večji. Opravljajo podobno nalogo, oprašujejo cvetje, zagotavljajo razmnoževanje in blaginjo nam.

Sedaj hodim po travnikih, opazujem pestrost in prepletenost in vidim življenje. Poznam in razlikujem med čmrlji različnih vrst. Eni so večji, drugi manjši, eni enobarvni drugi pisani. Vsi pa neutrudno iščejo cvetje in medico.

»Moj travnik« je za kozolcem. Večkrat sedim ob kozolcu in gledam po odprtem prostoru. Pogled seže do obronkov gozda. Trava valovi v junijskem vetrcu, valovi nihajo sem ter tja in zdi se da potujejo. Občutek je romantičen, čeprav je opoldan in sonce žge. »Moj travnik« je pod Lisco, na vzhodnem pobočju 948 metrov visokega podolgovatega hriba.



Travnik je obrnjen proti jugozahodu. Prijetna toplota veje po travniku navzgor. Tišina je popolna, le pasji lajež se sliši od daleč. Tišina pa je navidezna. Sliši se značilno brenčanje. Steze ni. Hodim kjerkoli in s pogledom iščem. Trava je vlažna, pred dnevi je deževalo. Travnik je valovit in se na nad potjo zaključi z grebenom, ki zgoraj prehaja v bolj položen teren. Ježa visoka par metrov je posejana s skritimi podzemnimi domovanji, z gnezdi čmrljev. Tam so doma, eno leto, eno sezono. Čepim in jih opazujem. Gnezda so v šopih trave in pod zemljo.



Prebral sem, da živijo tudi v narejenih panjih (lesenih zabojčkih, kartonskih škatlah, keramičnih lončkih,...) za čmrle. In sem ga naredil iz lesa, s predprostorom, s poličko za vletanje in suhim mahom v notranjosti.

Pod češnjo ob kozolcu sem ga nastavil, vendar prepozno, šele na začetku maja. Čmrlja samica pa prostor za gnezdo išče prej, v sredini aprila. Maja je že delo, opraševanje je velik posel in dela se od jutra do večera vsak dan.



ČMRLJARJENJE V LETU 2010 in 2011

Boštjan in Metka Roblek, Bašelj pri Preddvoru

V letu 2010 sva spomladi ulovila več matic in jih vsadila v panj z mahom. Žal se niso obdržale. Družina rjavih čmrlejev *Bombus pascuorum* se je v tem letu naselila v drvarnici pod paletu z listjem in drobirjem in se obdržala do začetka oktobra. V letu 2011 se je matica ponovno vrnila v isto gnezdo in si ustvarila novo družino.

Istega leta v mesecu juniju je sosed urejal dvorišče ob hiši in našel na površini gnezdo rjavčkov *B. pascuorum*. Nato sva gnezdo previdno ogrebla, vstavila v panj in počakala do trde noči, da so se delavke vrnile v gnezdo. Že v temi sva z ženo zaprla panj in ga odnesla v čmrljak z 8

panji. Zgodaj zjutraj pa sva odprla žrelo in družina je lepo napredovala in se obdržala do konca avgusta.

Vsako leto pa se naselijo na vrtu nadzemni rjavi čmrlji *B. pascuorum* in pod površjem črni travniški čmrlji *B. humilis*, kar je zanimivo, saj travniški čmrlji največkrat naredijo gnezdo na površini. Te družine redno opazujeva in jih ne ogrebava. Zgodilo se je tudi to, da je jež ponoči uničil čmrlje družine in pojedel vso zalego.

V letu 2012 si želiva več uspeha pri naselitvi matic.

ČMRLJI – NAJBOLJ OGROŽENE KORISTNE ŽUŽELKE

Joža Pavlič, Ljubno na Gorenjskem

Star sem dobrih 80 let. Odkar se zavedam življenja imam veliko veselje do narave. Občudujem in spoštujem vse živo v smislu človeštva, živalstva in rastlinstva. Vsak dan pa sem vedno bolj žalosten, ker nam pred očmi izumira mnogo koristnih žuželk, ptic in ostalih prostoživečih živali. Mnoge izginjajo zaradi sodobne obdelave poljskih površin in gozdov. Travnike so včasih kosili dvakrat na leto, sedaj pa jih petkrat,

tako, da večina rožic sploh ne more dozoreti. Čebele in čmrlji jih zato ne morejo oprašiti, zato so prikrajšane rože in žuželke. Cvetočih travnikov sploh ni več. Košnje s kosilnicami, škropljenje poljščin in težki poljedelski stroji uničijo na dostopnih površinah prav vse površinske čmrlje in tudi zemeljske v plitvejših rovih. Tiste pa ki po čudežu ostanejo, zanesljivo izkopljejo lisice in jazbeci, saj imajo izostren voh in

zaznajo vonj zalege tudi en meter pod zemljo.

Že nekaj desetletij imam naprošene nekatere kmetovalce na večjem področju: od Kokre, Loma, Tržiča pa tja do Žirovnice in Bleda, da me obveščajo o najdbah čmrljevih gnezd. Na vsem tem področju dobim na leto največ tri do štiri ohranjena gnezda. V letu 2011 sem dobil obvestilo o dvanajstih izropanih gnezdih. Vse sem si ogledal in videl, kako globoko in med debelimi koreninami lahko plenilci izropajo gnezdo. Našel sem samo dve površinski gnezdi, ki sta bili nedotaknjeni in sicer enega pri Podnartu in drugega pri Žirovnici. Oba sem ogrebel in jih občasno po potrebi hranil, dokler se niso čmrlji poslovili. Poleg omenjenih težav pa imajo čmrlji množico naravnih sovražnikov.

Naj začnem pri mravljah: Površinski čmrlji znajo zelo dobro stkati gnezdo iz mahu in suhih trav tako gosto, da je satovje s čmrlji na suhem tudi ob močnejšem deževju. To ustreza tudi mravljam, da se vselijo v njihovo gnezdo, jim oropajo medicino in tako čmrlje nadlegujejo, da se izselijo in večinoma propadejo.

Največji in najbolj zahrbtni sovražnik pa je po mojih izkušnjah voščena vešča. Zaradi njenega izrednega voha se pred njo ne more skriti nobeno gnezdo s satovjem in zalego na površini in tudi v plitkejših rovih v zemlji. Vsaj malo možnosti za preživetje, pa imajo čmrlji globoko v zemlji in na zelo zaraščenih krajih. Samo letos sem našel 9 gnezd uničenih od ličink vešč. Kako pretresljivo je pogledati tako prepredeno in opustošeno gnezdo naših ljubljencev. Ne moremo in ne znamo jim pomagati ne preje, ne kasneje. Večkrat sem poskušal rešiti napadeno gnezdo. Očistil sem satovje z zalego, jih dal v drug panj s čistim mahom, pa vedno zaman. Čez nekaj dni se je vse ponovilo.

Tudi čebele niso varne pred veščami. Skozi steklo v opazovalnem panju sem večkrat opazil veščo, kako so jo čebele preganjale, dokler se ni skrila v kak kotiček, kjer se je pregon končal. Zgleda, da jo čebele sploh ne morejo pičiti. K sreči

pa imajo možnost pregleda vsega satovja, da lahko odstranijo vso zalego vešč. Čmrlji tega ne morejo. Z namenom, da čimbolj razredčim vešče okrog čebelčmrljaka imam celo leto nameščenih več vab za lovljenje vešč, os, muh in sršenov. Najbolj privlačno zanje je »pivo radler« s pomarančo.

Spomladi, ko zmrzal dovolj popusti se čmrljeve matice prebude iz zimskega spanja in začnejo takoj iskati primerno mesto za gnezdenje. Zemeljski čmrlji in včasih tudi nekateri površinski najprej preiščejo vse rove v zemlji. Za njihovo domovanje je najbolj primerno zapuščeno mišje gnezdo s suho travo. Tudi na površini se najdejo zapuščena mišja gnezda. Bolj redka, a tudi primerna so prazna voluharjeva gnezda. Tu pa se začne prva velika nesreča čmrljev. Večina matic, ki se srečajo v že pripravljenih in zasedenih gnezdih se med seboj pomorijo. V enem panju sem nekoč našel celo pest mrtvih matic, ki so se naslednjo pomlad vrnile v staro gnezdo. Za površinske čmrlje je lažje, ker imajo vsako leto gnezdo drugje in se redko srečajo s tekmicami. Tiste matice, ki so srečno preživele te ovire, pa čaka še večja nevarnost. Ustvariti morajo satovje in zalego. Zato pa morajo po redkih rožah nabirati medicino in pelod kar precej časa. Takrat pa so zelo lahek plen skoraj vseh vrst ptičev. Pri nas srečno prezimi kar večina matic, tako, da se v začetku pomladi tolažimo, da bo bolje, pa smo vedno razočarani. Že po nekaj dneh se živahen prelet matic tako razredči, da smo lahko ljubitelji čmrljev samo žalostni. V mojem čebelčmrljaku imam vedno pripravljenih 17 lesenih panjičev, primerno napolnjenih z razrezanim suhim mahom in nekaj celic starega ohranjenega satja, da matica lahko shrani medicino, če pač hoče, če ne pa napravi svoj lonček. Predlanskim se mi je samih naselilo 8 matic v panje. Po enem tednu pa je ostala ena sama.

Če kje po čudežu dobimo nedotaknjeno površinsko gnezdo je najbolj varno, če ga še isti dan ogrebemo, če ne je prej ali slej zanesljivo izgubljeno. Če najdemo na odprtem zemljišču zemeljske čmrlje jih ne ogrebajmo, temveč zaščitimo s primerno mrežico močno pritirjeno s količki v zemljo.

V gozdu pa je najbolje nanje nametati kar nekaj večjih vej, seveda tako, da čmrliji lahko pridejo v gnezdo.

Ker se že vse življenje ukvarjam s čmrliji, sem bil v zrelih letih večkrat zasmehovan od zlobnih ljudi, češ, to je veselje za otroke. Kljub temu nisem nikoli prenehal z zaščito in negovanjem čmrlijev. Ker pa čmrlijev polovico leta ni, imam v svojem čebelčmrliaku 4 satni zastekleni opazovalni panj, da lahko po mili volji v mrzlih dneh opazujem zanimivo življenje čebel. Seveda ta prostor vseskozi primerno ogrevam, tam okoli 15 stopinj.

Samo ljubiteljski čebelar sem že čez 50 let. To pomeni, da jim nikoli nič ne jemljem, z veseljem jih pa hranim, kadar so lačne. Sem pač nekakšen posebež, vedno zadovoljen z malenkostmi in nisem nikoli obremenjen s pridobitništvom. Ker

imam rad naravo in živali, sem tudi lovec preko 60 let. Samo ne takšen, kot žal mnogi, da bi oboževal samo pečenko in roge, temveč tisti, ki uživa ob pogledu na žive živali in jim pomaga.

Ker že mladina na deželi zaradi čedalje bolj redkih čmrlijevih gnezd ne ve o teh žuželkah skoraj nič, že nekaj desetletij vabim spomladi učence bližnjih osnovnih šol, da jim razkažem ta gnezda in čmrlije ter jim povem, kako so te žuželke poleg čebel potrebne in koristne za opraševanje cvetja. Vesel sem, da jih to zanima in večkrat pride kak fantič posebej k meni, da se bolj podrobno pomeniva.

Vsi ljubitelji narave moramo večkrat v svojih okoljih vzpodbujati ljudi, da skrbijo za ohranjanje vsega dobrega in lepega, kar nam je sploh še ostalo!



Čmrli *Bombus haematurus*, Zbilje 28, občina Medvode, 4. 4. 2011.

Foto: Blažka Bogataj